

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.918.2

О. В. Гороховська

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії, історії держави і права та міжнародного права
Класичного приватного університету

НЕОБЕРЕЖНА ЗЛОЧИННІСТЬ: ПРИЧИНИ, УМОВИ ТА ЗАПОБІГАННЯ

Статтю присвячено аналізу необережної злочинності. Розглядаються питання причин та умов вчинення необережних злочинів. Проаналізовані заходи запобігання необережним злочинам.

Ключові слова: необережні злочини, побутова, технічна, професійна, службова необережність, порушення правил, передбачливість, технічний прогрес, джерела підвищеної небезпеки.

Постановка проблеми. Аналіз кримінологічної літератури свідчить про те, що проблема причин та умов вчинення необережних злочинів нерідко розглядається у такому сенсі, начебто вона пов'язана лише з використанням джерел підвищеної небезпеки, і насамперед автотранспорту. На нашу думку, доцільно звернути увагу на недостатність такого підходу. Необережні злочини досить часто трапляються у побуті. Вирішення проблем необережних технічних злочинів не знімає проблеми побутової необережності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження окремих аспектів необережної злочинності здійснювалося такими науковцями, як С.Р. Багіров, С.В. Гончаренко, П.С. Дагель, О.М. Джужа, О.М. Костенко, І.П. Лановенко, І.М. Даньшин, В.М. Мисливий, С.І. Нежурбіда тощо.

Дисертаційне дослідження С.В. Гончаренка (1990 р.) було першою монографічною працею, присвяченою дослідженню злочинної необережності як комплексної кримінально-правової, кримінологічної та соціально-психологічної проблеми. Автор зазначає, що концептуальною основою профілактики необережних злочинів є ідея про можливість заміщення соціальної апатії смисловою установкою, яка є зворотною по модальності. Таке заміщення може відбувати-

ся в результаті зміни структур діяльності суб'єкта, що полягає у подоланні відчуження особистості, розвитку індивідуально-особистісного початку соціального буття, на що й повинна бути спрямована профілактична робота [1, с. 6].

Автори колективної монографії «Злочинна необережність: кримінально-правове та кримінологічне дослідження» (1992 р.) аналізують кримінологічні проблеми попередження злочинів, вчинених з необережності. Зокрема, ними виділяються три групи факторів, що зумовлюють вплив науково-технічного прогресу на необережну злочинність: відсутність прямої кореляційної залежності між зростанням техніки та збільшенням кількості злочинів у сфері її використання; збільшення вимог до особи та людського фактору при використанні техніки; необхідність обліку та нейтралізації явищ та процесів, які сприяють науково-технічному прогресу та за деяких несприятливих обставин здатні набувати криміногенної значущості [2, с. 108].

С.І. Нежурбіда у дисертаційному дослідженні «Злочинна необережність: концепція, механізми і шляхи протидії» (2003 р.) визначає специфічні умови, що сприяють вчиненню необережних злочинів, пов'язаних з порушенням правил дорожнього руху, а саме: недосконалість підготовки водіїв; невідповідність між темпами росту інтенсивності руху транспорту і психологічною

підготовкою водіїв, між масою автотранспортних засобів, що збільшується, та станом доріг і вулиць, технічними можливостями їх будівництва й реконструкції; відсутність механізму реалізації заходів щодо безпеки руху на загальнодержавному рівні; недоліки в роботі Державтоінспекції; відсутність на державному рівні економічного механізму стимулювання безпеки дорожнього руху; та інше. Запропоновано розширити поняття профілактики автотранспортних злочинів, відповідно до якого профілактикою злочинних порушень правил безпеки дорожнього руху й експлуатації транспортних засобів визнається сукупність попереджувально-контроль-них заходів по відношенню до учасників дорожнього руху, осіб, причетних до нього, і засобів, що забезпечують їх безпеку [3, с. 4-5].

Постановка завдання. Метою цієї статті є визначення причин та умов вчинення необережних злочинів, встановлення шляхів їх запобігання.

Виклад основного матеріалу. Оскільки злочинність і необережна злочинність знаходяться у співвідношенні цілого і його частини, загальна характеристика причин злочинності поширюється і на необережні злочини, однак причини останніх мають свої особливості.

В юридичній літературі при розгляді причин та умов злочинності можна зустріти спроби протиставлення умисних і необережних злочинів за характером факторів, що їх зумовлюють. «Якщо в умисних вбивствах, – пише В.А. Серебрякова, – соціальна зумовленість вчинків людини щодо наслідків витупає більш чітко, то при необережних злочинах такої визначеності немає» [4, с. 45].

Видається, що наведене твердження є наслідком широко розповсюдженого уявлення про необережні злочини як про такі, що не мають мотиву. Але поведінка особи при вчиненні будь-якого необережного злочину мотивована і цілеспрямована. Це свідчить про соціальну зумовленість такої поведінки, оскільки мотиви і цілі визначаються потребами та інтересами, що впливають з умов соціального життя людини. Тому необхідно підтримати позицію В.М. Кудрявцева, який стверджує, що вчинення необережних правопорушень «повністю підвладне тим психологічним і соціальним закономірностям, які діють стосовно генезису умисних правопорушень» [5, с. 115].

У необережних злочинах більш близьким є зв'язок між негативними соціальними факторами і вчиненням злочинів. Вони можуть

вчинятись особами з меншими соціально-моральними дефектами, ніж умисні злочини, що створює труднощі у виявленні цих осіб. Проте не можна погодитись з тими вченими, на думку яких особам, що вчиняють необережні злочини, не властива антисоціальна установка, і це ніби відрізняє їх від осіб, які вчинили злочини умисно. Вважаємо, що антисоціальна установка в широкому розумінні цього слова (антигромадські погляди, звички) властива й особам, що вчинили необережні злочини.

Слід відзначити, що при вчиненні необережного злочину поведінка суб'єкта в цілому визначається його ставленням до навколишньої дійсності, до дотримання норм і правил поведінки, встановлених у суспільстві. Особа може і повинна уникнути настання суспільно небезпечних наслідків, якщо виявить достатню передбачливість.

Вчинення необережного злочину у переважній більшості випадків пов'язане з порушенням певного правила поведінки, з відступом від тієї міри передбачливості, якої людина зобов'язана дотримуватись у повсякденному житті. Наприклад, часто вбивство через необережність вчиняється в результаті недбалого поводження з вогнепальною зброєю. Особа, що вчинила цей злочин, виходить за межі тієї волі, що припустима в суспільстві. Навіть коли настання шкідливих наслідків у вигляді смерті людини відбулось у результаті бездіяльності винної особи, то це все одно є результатом невиконання тієї обов'язкової вольової дії, яку особа могла і повинна була виконати з огляду на покладені на неї обов'язки.

Серед соціально-психологічних факторів, що зумовлюють вчинення цього злочину, значну групу складають неухважність, недостатня обачність, легковажно-безвідповідальне ставлення до інтересів інших осіб.

Соціальні причини необережних злочинів можна класифікувати стосовно елементів механізму вчинення злочину:

1) ті, що впливають на об'єктивні фактори необережного злочину (ситуація, знаряддя і засоби):

а) обмежений рівень науково-технічних знань у сфері безпечного використання техніки, неповнота і недосконалість норм, що регулюють безпечне використання техніки;

б) недостатній контроль за станом і використанням технічних засобів, засобів сигналізації тощо;

2) ті, що впливають на суб'єктивні фактори необережного злочину (особа і її поведінка):

а) недостатня увага до інтересів суспільства й інших осіб;

б) недостатня професійна підготовка;

в) недостатня розробка правил безпечного проведення робіт у небезпечних ситуаціях і робіт, пов'язаних із джерелами підвищеної небезпеки.

Зазначені причини не є вичерпними і вимагають подальшого детального вивчення.

Запобігання необережній злочинності є складовою частиною роботи з попередження злочинності в цілому. Разом з тим воно має самостійний характер і здійснюється з використанням найбільш ефективних для профілактики цього виду злочинності методів та прийомів.

Необхідно максимально точно встановити реальні масштаби та динаміку злочинної необережності, обсяг її проявів на межі кримінальної та адміністративної юрисдикції, питому вагу адміністративно караного рецидиву, інші кількісні та якісні ознаки необережності з тим, щоб систематично усувати погрозу її різноманітних проявів.

Деякі фактори, що позитивно впливають на зниження умисних злочинів, можуть виявитися малоефективними щодо необережних діянь. Саме цьому виникає проблема виявлення специфіки структури необережних злочинів, обставин, що сприяють їх вчиненню, особистості злочинця.

При попередженні необережних злочинів відсутні деякі форми та методи, властиві для попередження умисних злочинів. При їх вчинення не має таких форм злочинної діяльності, як готування до злочину та замах на злочин. Тому неможливі такі методи запобігання злочинам, як виявлення осіб, що готуються до вчинення злочину, припинення розпочатого злочинного діяння тощо.

Крім того, заходи запобігання необережним злочинам можуть мати схожість із заходами захисту від випадкового заподіяння шкоди. Так, в сфері використання техніки, в медичній професійній діяльності запобіжні заходи орієнтовані не на можливих злочинців, а на запобігання будь-якій шкоді.

Специфічність профілактики необережних злочинів зумовлюється певними обставинами:

1. виявлення об'єктів профілактичного впливу переважно здійснюється з урахуванням категорій осіб з певними типологічними ознаками (водії, лікарі, тощо);

2. спеціально-кримінологічна профілактика організується по тактичних схемах, сконструйованих на основі моделювання небезпечних криміногенних ситуацій;

3. загальна та індивідуальна профілактика повинні спрямовуватись не лише на можливих «заподіювачів» шкоди, але й на можливих потерпілих;

4. індивідуальна профілактика поряд з виховними заходами пов'язана із здійсненням застережень, інформуванням і навчанням об'єктів профілактичного впливу.

Попередження необережних злочинів здійснюється на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.

Заходи, що здійснюються на загальносоціальному рівні, чинять попереджувальну дію на необережну злочинність, серед яких економічні, соціальні, організаційні, технічні, освітні, виховні, медичні, правові тощо.

До загальносоціальних заходів попередження необережних злочинів необхідно відносити вдосконалення системи технічної, правової освіти та системи управління суспільством.

Зокрема, до основних профілактичних заходів у сфері безпеки дорожнього руху відносять:

а) технічні – підвищення технічного рівня і безпеки транспортних засобів, регулярне проведення технічного контролю автомобілів, поліпшення стану доріг тощо;

б) організаційні – керування транспортом, оформлення правил дорожнього руху, законодавчі заходи, що визначають відповідальність установ та учасників руху;

в) освітні та виховні – навчання і виховання учасників руху [6, с. 237].

Різноманітність видів злочинів, що вчиняються з необережності, зумовлює необхідність диференціації заходів їх запобігання. При цьому необхідно враховувати низьку технічну, виробничу, правову культуру ті інші негативні явища, що знаходяться в основі злочинної необережності.

В цих умовах велике значення набуває виховання суспільної свідомості в дусі нетерпимості до порушення правил безпеки. Спеціальні дослідження наголошують на низький рівень обізнаності громадян про відповідальність за злочинну необережність [7, с. 62]. Таким чином, подальше підвищення рівня правової та технічної культури є важливим напрямом профілактичної роботи у боротьбі з необережними злочинами.

Тому одним із чинників, що сприятиме запобіганню необережним злочинам, може бути обов'язкове впровадження в загально- та професійно-освітніх закладах країни навчальних курсів "Практичне право" та "Безпека життєдіяльності".

Програма "Практичне право" заснована в Україні за сприяння американської освітньої організації "Street Law, Inc.", яка вже 25 років розробляє і втілює програми практичної правової освіти підлітків та молоді. Серед навчальних матеріалів "Street Law" – підручники для молоді, посібники для вчителів, збірники тестів і контрольних завдань. До досвіду цієї організації звертаються в багатьох країнах світу, тільки у Східній Європі такі програми втілюються у 10 державах.

З 1998 року "Практичне право" поширюється в Україні. Одним з її напрямів є цикли тренінгових занять для підлітків в позакласний та позашкільний час. Заняття з практичного права створюють умови для засвоєння школярами знань про право а українську державу, про їхні права та обов'язки, для практичного розуміння законів, що може використовуватись учнями у повсякденному житті; підвищують правову культуру молоді, реально запобігають поширенню підліткової злочинності. Крім того, заняття з "Практичного права" суттєво відрізняються від занять з "Основ правознавства", що є обов'язковою навчальною дисципліною, своєю методикою. Підходи, що використовуються при викладанні "Практичного права", характеризуються доступністю для сприйняття. Це є вагомим аргументом на користь обов'язкового викладання "Практичного права" у загально- та професійно-освітніх закладах України.

Спеціально-кримінологічні заходи запобігання необережним злочинам відрізняються від загальносоціальних своєю цільовою спрямованістю та можуть бути диференційовані наступним чином:

1) такі, що відносяться до знарядь та засобів дії:

- технічне вдосконалення знарядь та засобів, підвищення їх надійності;
- покращення контролю за технічним станом знарядь та засобів, їх технічна діагностика;
- нейтралізація небезпечних факторів, власних технічним системам, зменшення шкідливих проявів від їх реалізації;
- обмеження доступу «сторонніх» осіб до користування технічними засобами;

2) такі, що відносяться до небезпечної ситуації:

- технічне оснащення елементів ситуації (доріг та інших шляхів сполучення, шахт тощо);
- ліквідація, нейтралізація або скорочення небезпечних факторів ситуації залежно від об'єктивної можливості та економічної доцільності;
- регламентування професійної діяльності, враховуючи найбільш типові небезпечні ситуації, та вироблення правил безпечної поведінки в них;

3) такі, що відносяться до особи злочинця:

- професійний відбір робітників з обов'язковим врахуванням їх психофізіологічних властивостей;
- професійне навчання робітників, зокрема правилам безпеки у найбільш типових небезпечних для цього виду діяльності ситуаціях;
- вдосконалення контролю за діяльністю робітників, поєднаною з підвищеною безпекою, в тому числі контролю за станом здоров'я;
- загальне підвищення культури та дисциплінованості громадян, які зможуть опинитись в сфері дії технічних засобів або в небезпечних ситуаціях.

Висновки. У цілому видається коректною думка про те, що особа, яка вчинила необережне діяння, має негативні риси і характеристики, що можуть розцінюватися як одна з ланок ланцюга, який призводить до вчинення цих злочинів. Проведене дослідження свідчить водночас і про те, що прояви антисоціальних якостей особи зумовлюються, зокрема, різними несприятливими умовами, серед яких – відсутність цілеспрямованого соціального контролю, напруженість ситуації, у якій вчинено злочин, тощо.

Значне місце серед умов, що сприяють вчиненню необережних злочинів, займають тимчасові індивідуальні фактори, які належать до фізіологічних властивостей і стану особи винного безпосередньо до або під час вчинення необережної злочинної дії. Хворобливий стан, перетом тощо значною мірою знижують швидкість реакції і можливості особи у правильному сприйнятті навколишнього середовища та виборі варіанта поведінки, нерідко зумовлюючи помилкове рішення, що тягне за собою наслідок у вигляді смерті іншої людини. Особливістю необережних злочинів є їх ситуативність, що зумовлюється цілим рядом специфічних умов, які сприяють їх вчиненню. Серед таких умов нерід-

ко важливу роль відіграє поведінка потерпілого, дія стихійних сил тощо. Ці умови, а також причини вчинення необережних злочинів, являють собою предмет профілактики і заходів запобігання цим злочинам.

Отже, зазначені особливості свідчать про необхідність розробки як загальних заходів запобігання необережної злочинності, так й щодо окремих видів необережних злочинів – технічних, побутових, професійних тощо. Крім того, необхідно враховувати необхідність запобігання необережним злочинам на індивідуальному рівні.

Список використаної літератури:

1. Гончаренко С.В. Преступная небрежность. Уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. юр. наук: спец. 12.00.08 «Уголовное право и криминология; уголовно-исполнительное право» / С.В. Гончаренко. – К., 1990. – 20 с.
2. Преступная неосторожность (уголовно-правовое и криминологическое исследование) / Лавненко И.П., Лопушанский Ф.А., Костенко А.Н. и др. – К.: Наукова думка, 1992. – 220 с.
3. Нежурбіда С.І. Злочинна необережність: концепція, механізм і шляхи протидії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 «Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право» / С.І. Нежурбіда. – К., 2001. – 20 с.
4. Серебрякова В.А. Об использовании социологических методов при изучении преступлений, совершаемых по неосторожности // Проблемы социологии права. – Вильнюс: Издательство Вильнюсского ун-та. – 1970. – Вып. 1. – С. 45.
5. Кудрявцев В.Н. Причины правонарушений / В.Н. Кудрявцев. – М.: Наука, 1976. – 214 с.
6. Мисливий В.А. Злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту / В.А. Мисливий. – Д.: Юрид. акад. Мін-ва внутр. справ, 2004. – 380 с.
7. Квашиш В.Е. Преступная неосторожность. Социально-правовые и криминологические проблемы. – Владивосток: Издательство Дальневосточного университета, 1986. – 192 с.

Гороховская Е. В. Неосторожная преступность: причины, условия и предупреждение

Статья посвящена анализу неосторожной преступности. Рассматриваются вопросы причин и условий совершения неосторожных преступлений. Проанализированы меры по предупреждению неосторожных преступлений.

Ключевые слова: неосторожные преступления, бытовая, техническая, профессиональная, служебная неосторожность, нарушение правил, предусмотрительность, технический прогресс, источники повышенной опасности.

Gorokhovska O. V. Careless crime: causes, conditions and prevention

The article analyzes the careless crimes. The problems of causes and conditions of careless crimes are considered. Preventive measures of careless crime are analyzed.

Key words: careless crimes, household, technical, professional, official negligence, violation of the rules, foresight, technical progress, source of increased danger.